Referendový mediálny diskurz na Slovensku: memento novej evanjelizácie

Media discourse on Slovak referendum: a memento of the new evangelization

Abstrakt:

Príspevok analyzuje mediálny diskurz pred slovenským referendom o rodine. Všíma si náboj textov (pozitívny, negatívny, neutrálny), ich tematické zameranie a argumentačné základy. Následne jednotlivé zistenia interpretuje, pomenúva niektoré dôležité ideovo-hodnotové prúdy v slovenskej spoločnosti a usiluje sa hľadať riešenia späté s novou evanjelizáciou. V rámci výskumu autorka analyzovala počas štyroch týždňov pred referendom (12. 1. – 7. 2. 2015) 496 textov pochádzajúcich zo šiestich celoslovenských printových a internetových médií: denníky SME, Pravda, Hospodárske noviny, Denník N, časopis Týždeň a webové portály Postoy a Jetotak.

Abstract:

The paper analyses the media discourse before the Slovak referendum about family. It is noting the charge of the texts (positive, negative, neutral), their thematic focus and argumentative bases. Interpreting these findings, it is naming some important ideo-axiological mainstreams in Slovak society. Subsequently it is trying to look for the solutions connected with the new evangelization. During the presented research the author was analyzing through four weeks before the referendum (January 12 – February 7 2015) the amount of 496 texts coming from six national print and internet medias: dailies SME, Pravda, Hospodárske noviny, Denník N, magazine Týždeň and web-portals Postoy and Jetotak.

Kľúčové slová:

Náboženstvo, médiá, referendum, rodina, nová evanjelizácia

Náčrt problematiky

Spoločenské udalosti s výrazným argumentačným a emocionálnym potenciálom získava, prirodzene, veľkú pozornosť médií. Vzniká tak autonómny mediálny diskurz, viac alebo menej zladený so širším spoločenským diskurzom, ktorý poskytuje zaujímavú výskumnú látku. Jej spracovanie umožňuje hlbšie pochopenie procesov súčasnej masovej mediácie, a preto priťahuje skúmanie mediálneho pokrytia rozličných typov udalostí a javov širokú odbornú pozornosť. Výstupy takýchto analýz sú však zaujímavé aj pre laickú verejnosť, pretože pomenúvajú a do čísel premietajú bežnú skúsenosť.

Medzi posledné udalosti, ktoré vyvolali takýto odborný i laický záujem, patrilo na Slovensku februárové referendum. Vzhľadom na jeho témy (manželstvo, rodina, sexualita, homosexualita, bioetika) s výrazným morálnym akcentom sa jeho analýza tematicky blížila nábožensko-mediálnym a cirkevno-mediálnym analýzam. Išlo teda do značnej miery o analýzu mediálneho spracovania nábožensky (cirkevne) motivovanej témy, ktorá má v mediálnom výskume stabilné miesto. González

Gaitano sa napr. venoval mediálnemu pokrytiu cesty pápeža Benedikta XVI. do USA v r. 2008[1] alebo prístupu médií k téme rodiny[2]; Contreras skúmal mediálne interpretácie dokumentu Dominus Iesus[3], spracovanie smrti Jána Pavla II. a následného konkláve[4] aj všeobecné otázky mediálneho prístupu k náboženským témam[5]; Milán Fitera sa pri viacerých príležitostiach venoval televíznemu spracovaniu náboženských tém a svoje pozorovania zhrnul v knihe z r. 2009[6]; Tridente podrobne spracoval mediálne pokrytie smrti a pohrebu Jána Pavla II.[7] Na Slovensku sa analýze mediálneho spracovania rozličných náboženských udalostí venoval napr. Gazda, ktorý sledoval mediálne pokrytie tém týkajúcich sa sociálnej náuky cirkvi[8]; Rončáková spracovala mediálny diskurz týkajúci sa viacerých pápežských ciest, slovenských pastierskych listov a iných tém v komplexne poňatej monografii[9] a venovala sa aj mediálnemu pokrytiu odvolania arcibiskupa Róberta Bezáka a následných udalostí[10]; Rábara analyzoval spracovanie náboženských tém v britskom denníku The Times[11]. Tému menej súvisiacu s cirkvou, ale jednoznačne súvisiacu s referendom nachádzame u Melichera, ktorý sa v r. 2012 venoval mediálnej prezentácii homosexuálnej menšiny[12].

Náš výskumný problém sa týkal mediálneho spracovania tém súvisiacich so slovenským referendom o rodine, ktoré sa konalo 7. februára 2015. Pýtali sme sa, ako médiá túto problematiku uchopili, pričom sme sa sústredili na tri znaky skúmaných textov:

- náboj (pozitívny, neutrálny, negatívny),
- tému,
- argumentačnú líniu.

Metodológia

[1] GONZÁLEZ GAITANO, N.: Public and published views on the Catholic Church before and after Benedict XVI trip to the US. Paper presented at the invited lecture in Department of Journalism, Faculty of Arts and Letters, Catholic University, March 25 2009, Ruzomberok, Slovakia.
[2] GONZÁLEZ GAITANO, N.: Famiglia e mezzi di comunicazione sociale. In: *Famigliaria*, 4/2009, ročník III, s. 9 – 11.
[3] CONTRERAS, D: Coverage of Complex Theoretical Content. The Case of 'Dominus Iesus'. In: Westminster Papers in Communication and Culture, 1/2007, ročník IV, s. 26-46.
[4] CONTRERAS, D: Il Conclave e l'elezione del Romano Pontefice. Rassegna critica della stampa. In: Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice (zost.): Sede Apostolica Vacante. Eventi e celebrazioni. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana 2007, s. 495 – 513.
[5] CONTRERAS, D: Frame e News Values nell'informazione sulla Chiesa Cattolica. In: MORA, J. M., CONTRERAS, D., CARROGGIO, M. (zost.): Direzione strategica della comunicazione nella Chiesa: nuove sfide, nuove proposte. Roma : EDUSC 2007, s. 121 – 136.
[6] MILÁN FITERA, J.: *Religión en TV. Argumentación y representación en los documentales de la Rai*. Roma : EDUSC 2009, 412 s.
[7] TRIDENTE, G.: La morte e i funerali di Giovanni Paolo II nella stampa italiana. Analisi qualitativa di un evento mediatico. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana 2009, s. 350.
[8] GAZDA, I.: Sociálna náuka cirkvi a jej prezentácia v slovenských printových médiách [dizertačná práca]. Ružomberok : Katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku 2009.
[9] RONČÁKOVÁ, T.: Prienik náboženského a publicistického štýlu III. Môže cirkev hovoriť mediálnym jazykom? Praha : Paulínky 2010, 479 s.
[10] RONČÁKOVÁ, T.: Kauza Bezák v slovenských médiách. In: Universum, 2013/3, ročník XXIII, s. 28 – 31.
[11] RÁBARA, P.: Prezentácia náboženských tém v denníku The Times [diplomová práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku 2012, 55 s.
[12] MELICHER, L.: Prezentácia homosexuálnej menšiny v slovenských mienkotvorných denníkoch [diplomová práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku 2012, 76 s.

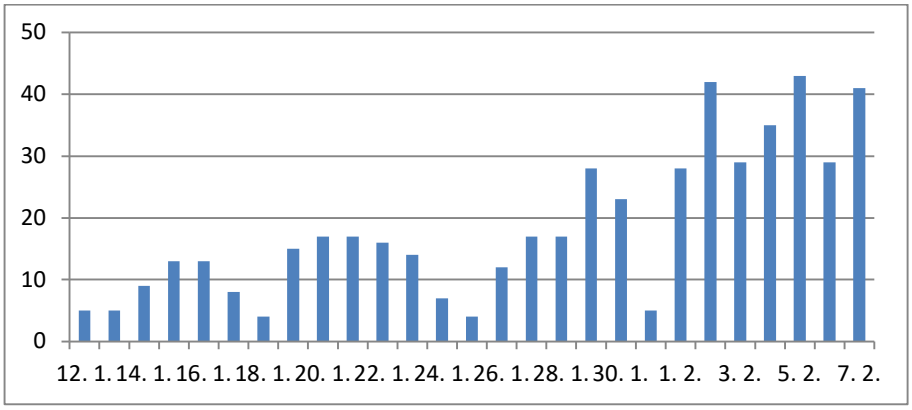
Ako najvhodnejší nástroj na skúmanie daných znakov sme zvolili kvantitatívno-kvalitatívnu obsahovú analýzu. Doterajšie porovnateľné výskumy, na ktoré sme sa odvolali vyššie, používali prevažne metódu *frames*, čiže tematického rámcovania diskurzu. Ako konštatuje Entman, *frames* majú štyri funkcie: definujú problém, ponúkajú interpretáciu príčin, obsahujú morálny postoj k problému a sľubujú riešenie, nápravu alebo smer potrebnej reakcie.[13] Nepredstavujú teda len tematické rámce, ale siahajú až ku koreňom tematickej selekcie, zdôvodňujú ju, ba v určitých prípadoch sa dá hovoriť aj o apeli na spoločné, zdieľané presvedčenia. V tomto zmysle sa metóda *frames* čiastočne prekrýva s metódou odhaľovania *topoi*, ktorú v tomto type mediálnych výskumov oživil Silk[14]. Na neho nadviazal González Gaitano, ktorý, vychádzajúc z Cicerónovho *Rečníka* a z Aritotelovej *Rétoriky*, definuje *Topoi* ako „typy argumentov, ktoré sa využívajú v každom druhu argumentácie a – v ešte technickejšom význame – fungujú ako otázky, ktoré umožňujú hľadať argumenty a protiargumenty“[15]. *Topoi* môžeme teda chápať ako argumentačné schémy. „Ponúkajú morálne princípy, ktoré umožňujú kriticky skúmať a chápať dôvody mnohých mediálnych produktov od správ po fikcie.“[16] Ide teda o určité presvedčenia fungujúce v danej spoločnosti v danom čase a podmieňujúce tematizovanie súkromného i spoločenského diania, premenlivé v čase.

V súlade s týmito osvedčenými bádateľskými skúsenosťami sme aj my jednotlivé texty podrobovali tematickému a argumentačnému rámcovaniu, čo znamená, že sme ich vyhodnocovali z hľadiska tém a zdieľaných presvedčení (*topoi*) a zhromaždené informácie sme následne zoskupovali do kategórií, ktoré sme priliehavo pomenovali.

Mediálnu produkciu sme analyzovali v rozmedzí štyroch týždňov pred referendom, čiže od pondelka 12. januára do soboty 7. februára. Sledovali sme najvýznamnejšie slovenské seriózne (nie bulvárne) printové a internetové médiá: SME, Denník N, Pravda, Hospodárske noviny, Týždeň, Postoy a Jetotak. Získali sme vzorku 496 textov.

Graf č. 1: Počet textov v jednotlivých dňoch

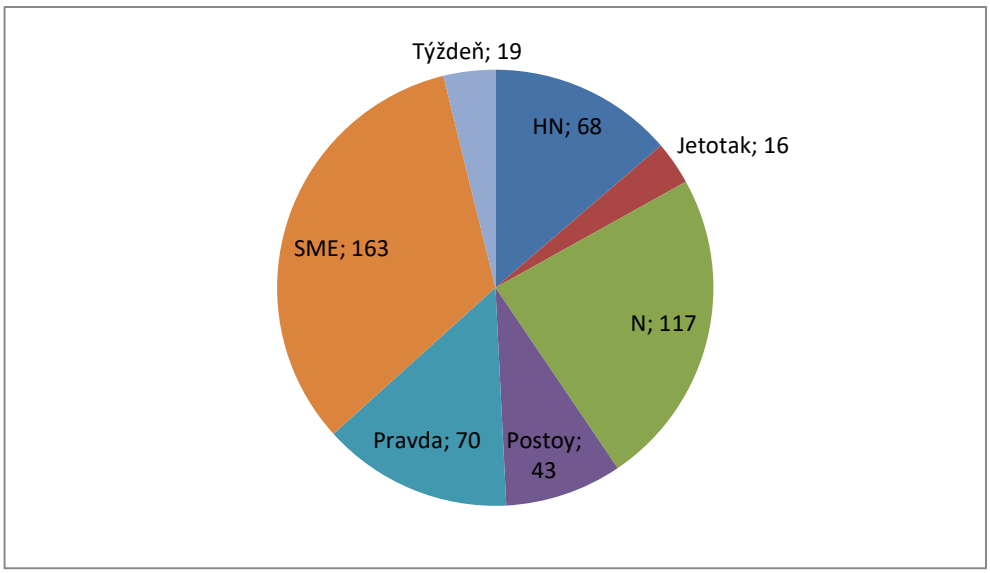
[13] ENTMAN, R.: Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. In: Journal of Communication, 1993/4, ročník VIIL, s. 51– 58.
[14] SILK, M.: Unsecular Media: Making News of Religion in America. Chicago, Urbana: University of Illinois Press 1995.
[15] GONZÁLEZ GAITANO, N.: Lineamenti metodologici per l´esame della rappresentazione delle radici della socialità che hanno origine nella famiglia. In: GONZÁLEZ GAITANO, N. (zost.): Famiglia e Media. Il detto e il non detto. Roma : EDUSC 2008, s. 12. (9 – 33)
[16] GONZÁLEZ GAITANO, N.: Public and published views on the Catholic Church before and after Benedict XVI trip to the US.



Počet publikovaných textov postupne narastal, pričom prvé týždne odrážali aj rytmus redakčnej práce s vrcholom uprostred týždňa. To prestalo platiť v poslednom týždni pred referendom, ktorý bol pre redakcie očividne hektický.

Publikačne najaktívnejší bol v celom období denník SME, ktorého výkon priebežne rástol. Svoju aktivitu postupne stupňoval aj Denník N. Naopak, Pravda počet textov nezvyšovala, a preto jej podiel na celkovej produkcii klesal. Ustálený podiel okolo 15 % na celkovej produkcii si udržiavali Hospodárske noviny. Portál Jetotak sa výrazne zaktivizoval v poslednom týždni. Najaktívnejší vo svojej váhovej kategórii bol Postoy, ktorý v druhom týždni dokonca vyrovnal krok s denníkmi.

Graf č. 2: Počet textov v jednotlivých médiách

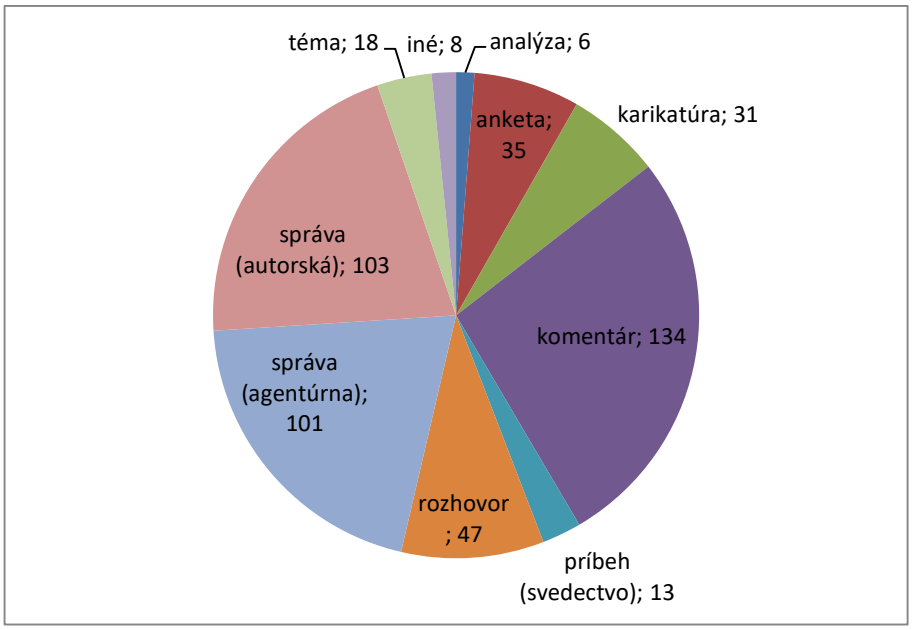


Zo žánrového hľadiska si približne tretinový podiel udržiavali komentáre[17] a približne dvojpätinový správy (agentúrne aj autorské spolu), okrem druhého týždňa, keď bolo komentárov menej (pätina) a správ viac (polovica). Na enormnom náraste posledného týždňa sa podieľali rovnomerne správy, komentáre, karikatúry, rozsiahlejšie tematické príspevky a príbehy – všetky zvýšili svoj počet približne

[17] Medzi komentáre sme pre zjednodušenie zaraďovali všetky názorové texty, vrátane esejí, glos, stĺpčekov, poznámok, videokomentárov a pod.

dvojnásobne. Medzi texty označené ako „iné“ sme zaradili štyri úradné vyhlásenia, dva infotexty, jeden príhovor (prezidenta) a jednu fotoreportáž.

Graf č. 3: Počet textov podľa žánrov



Týždeň a Jetotak sa špecializovali výlučne na komentárové texty a čiastočne na tematické materiály. Postoy dal priestor aj všetkým ostatným žánrom okrem agentúrnych správ. Spomedzi denníkov boli žánrovo menej pestré Pravda a Hospodárske noviny, obe zároveň preferovali agentúrne správy pred autorskými, čo platilo aj pre SME. Naopak, takmer výlučne autorské správy publikoval Denník N. Ten bol zároveň najbohatší na ankety a témy.

Tab. č. 1: Vzťah žánrov a médií

Žáner	HN	Jetotak	N	Postoy	Pravda	SME	Týždeň	Súčet
analýza	1%	0%	0%	10%	0%	1%	0%	1%
anketa	3%	0%	17%	2%	0%	8%	0%	7%
karikatúra	0%	0%	9%	20%	6%	6%	0%	6%
komentár	18%	87%	22%	22%	26%	24%	95%	27%
príbeh (svedectvo)	4%	0%	4%	2%	1%	2%	0%	3%
rozhovor	19%	0%	11%	10%	6%	9%	0%	10%
správa (agentúrna)	36%	0%	3%	0%	37%	29%	0%	20%
správa (autorská)	15%	0%	29%	34%	21%	20%	0%	21%
téma	3%	13%	7%	0%	3%	2%	5%	4%
Súčet	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Zistenia

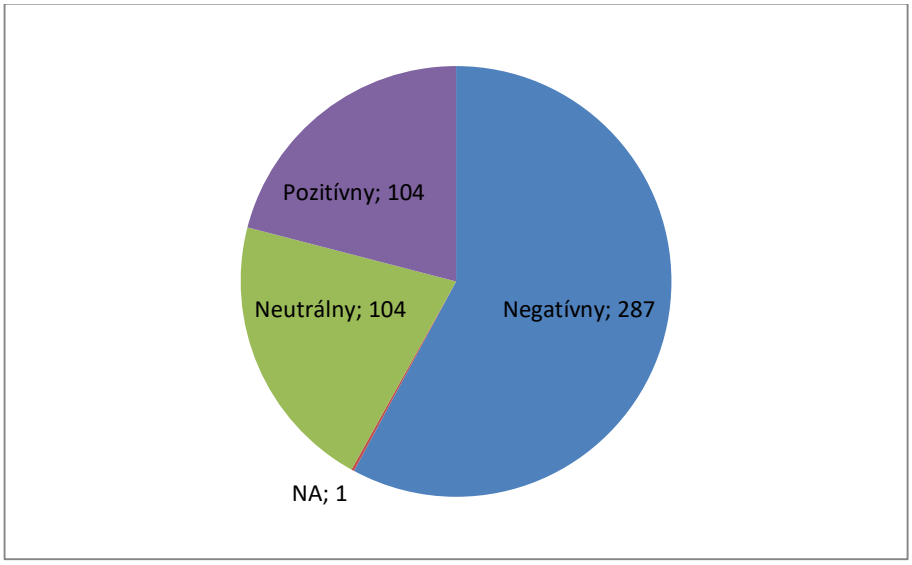
Náboj

O každom skúmanom texte sme zaznamenávali náboj, tému a argumentačnú líniu. Metódu určovania náboja považujú niektorí za komplikovanú[18], tvrdiac, že ak chceme určiť náboj objektívne, musíme brať do úvahy objektívny náboj opisovanej udalosti či javu. Ak teda pracujeme napr. s textami o propagačnom videu Aliancie za rodinu, zameranom proti adopcií homosexuálmi, musíme vychádzať z charakteru samotného spotu, ktorý „mnohí odborníci označili za zavádzajúci“[19]. Písať o spote kriticky preto neznamená byť negatívny, ale objektívny.

Takýto prístup však zvádza na scestie opierať svoje subjektívne hodnotenie o reakcie „mnohých odborníkov“ a vydávať ho za objektívne. Férovejšie je subjektívny prístup deklarovať a jasne si zvoliť uhol pohľadu, čo je, napokon, aj metodologicky oveľa jednoduchšie a čistejšie. My sme náboj textov určovali z perspektívy iniciátorov, organizátorov a podporovateľov referenda. Pýtali sme sa: Potešil by ich daný text? Nahneval? Považovali by ho oni za pozitívny/ negatívny/ neutrálny?

Počas celého skúmaného obdobia si udržiavali prevahu negatívne ladené texty, pričom ich podiel výrazne stúpol (o 10 %) v posledných dvoch týždňoch pred referendom – a to na úkor neutrálnych textov. Pozitívne ostávali na úrovni okolo 20 % - okrem druhého týždňa, keď intenzívnejšie publikoval Postoy a zároveň bolo uverejnených viac agentúrnych správ a menej komentárov. Ako nehodnotiteľný sme z hľadiska náboja posúdili prejav prezidenta Andreja Kisku adresovaný zástupcom cirkvi a publikovaný v Denníku N.

Graf č. 4: Náboj textov



Najväčší priestor pozitívnemu pohľadu na referendum dávali agentúrne správy, pretože sa neusilujú o vyváženosť, ale napr. po tlačovkách a pri iných príležitostiach publikujú názor jednej strany ako surovinu pre koncové médiá – tie však preberajú (zvlášť na web) aj takéto texty. Na ankety sa špecializoval najmä Denník N, ktorý pravidelne publikoval dvojicu vyjadrení za a proti. Denník SME prinášal hromadné ankety, v ktorých takmer vždy prevažoval negatívny postoj. Pozitívnu anketu

[18] Porov. STRUHÁRIK, F.: Ako Denník N informoval o referende? Kde urobila redakcia chyby? In: Denník N, 9. 2. 2015, ročník I, dostupné na: https://dennikn.sk/44897/ako-dennik-n-informoval-o-referende-kde-urobila-redakcia-chyby/?ref=hlv.
[19] Tamtiež.

priniesol Postoy. Podobne, pozitívne karikatúry sa objavovali výlučne na Postoyi. To isté by sa dalo povedať aj o komentároch, nebyť príspevkov Juraja Hrabka v SME. V poslednom týždni uverejnil dva pozitívne komentáre aj Denník N.

Tab. č. 2: Vzťah náboja a žánrov

Náboj	analýza	anketa	karikatúra	komentár	príbeh (svedectvo)	rozhovor	správa (agentúrna)	správa (autorská)	téma	Súčet
negatívny	0%	34%	68%	72%	62%	57%	40%	64%	72%	58%
neutrálny	83%	54%	6%	5%	15%	34%	27%	19%	22%	21%
pozitívny	17%	11%	26%	22%	23%	9%	33%	16%	6%	21%
Súčet	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Celkovo dal však Denník N spomedzi denníkov najmenej priestoru pozitívnym textom – v tých boli silnejšie Hospodárske noviny (vďaka agentúrnym správam) a SME (aj vďaka komentárom). Úplne vyhranené boli celý čas portály Jetotak (negatívne) a Postoy (pozitívne), viac-menej rovnomerne sa názory za a proti rozložili medzi redaktormi a externými autormi Týždňa.

Tab. č. 3: Vzťah náboja a médií

Náboj	HN	Jetotak	N	Postoy	Pravda	SME	Týždeň	Súčet
negatívny	46%	94%	67%	0%	83%	60%	42%	58%
neutrálny	29%	6%	28%	12%	10%	22%	11%	21%
pozitívny	25%	0%	4%	88%	7%	18%	47%	21%
Súčet	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Téma

Témy a argumentačné línie neboli limitované počtom textov – jeden text mohol, prirodzene, obsahovať viacero tematických aj argumentačných kategórií.

Spomedzi tém bola najvýraznejšie zastúpená kategória postavenia homosexuálov – okrem druhého týždňa, kde ju výrazne predbehla potreba referenda, čo sa odrazilo aj na výslednom tesnom poradí týchto dvoch kategórií. Do kategórie postavenia homosexuálov sme zaraďovali texty, ktoré sa venovali ich miestu v spoločnosti, tolerancie voči nim, ich životnému štýlu, vzťahom, rodinným situáciám a pod. Kategória potreby referenda zastrešovala úvahy o tom, na čo je referendum dobré, či prospeje, alebo nie, či naň treba ísť, alebo nie. Spadali sem aj anketové názory rôznych politikov a osobností na túto tému.

Tab. č. 4: Tematické kategórie

	1. týždeň		2. týždeň		3. týždeň		4. týždeň		Spolu	
Téma	Počet	Podiel	Počet	Podiel	Počet	Podiel	Počet	Podiel	Počet	Podiel
potreba referenda	10	18%	28	31%	31	24%	56	26%	126	25%
postavenie homosexuálov	14	25%	13	14%	33	25%	60	27%	121	24%
odmietnutie Aliancie	17	30%	29	32%	19	15%	4	2%	70	14%
kampaň	0	0%	12	13%	26	20%	28	13%	66	13%

adopcie	2	4%	10	11%	15	12%	25	11%	52	11%
cirkev a referendum	2	4%	6	7%	13	10%	23	11%	44	9%
sexuálna výchova	8	14%	2	2%	14	11%	15	7%	39	8%
kresťanstvo	1	2%	1	1%	6	5%	22	10%	30	6%
problémy rodiny	7	12%	6	7%	7	5%	9	4%	29	6%
polarizácia	0	0%	4	4%	8	6%	17	8%	29	6%
atmosféra	0	0%	0	0%	0	0%	20	9%	20	4%
formálne záležitosti	0	0%	2	2%	1	1%	13	6%	16	3%
založia stranu?	2	4%	0	0%	7	5%	3	1%	12	2%
manželstvo	0	0%	1	1%	3	2%	8	4%	12	2%
rodina	1	2%	0	0%	2	2%	7	3%	10	2%
homosexualita	0	0%	0	0%	3	2%	7	3%	10	2%
LGBTI aktivizmus	2	4%	1	1%	1	1%	5	2%	9	2%
prieskumy	0	0%	1	1%	7	5%	1	0%	9	2%
František	0	0%	4	4%	0	0%	3	1%	7	1%
rodová ideológia	0	0%	0	0%	1	1%	6	3%	7	1%
cirkev a spoločnosť	0	0%	0	0%	0	0%	6	3%	6	1%

Za tematickými lídrami so štvrtinovým podielom na celkovej vzorke nasledovalo s desaťpercentným odstupom ďalších päť kategórií v pomerne vyrovnaných odstupoch od 14 do 8 %. Najvýraznejšia spomedzi nich bola téma odmietnutia Aliancie za rodinu, ktorá mala silné zastúpenie najmä v prvých dvoch sledovaných týždňoch. Týkala sa napr. odmietnutia reklamného šotu v televíziách, neodvysielania gréckokatolíckej liturgie na RTVS, zrušenia reklamy na Azet.sk, diskusie na Žilinskej univerzite, darcovskej stránky na portáli Dakujeme.sk. Tieto negatívne správy s príchuťou kauzy či konfliktu sa vyskytovali v najsilnejších obdobiach až v tretine skúmaných textov.

Priebežne rástol záujem médií o témy týkajúce sa kampane, kam sme zaraďovali rôzne informácie o čiastkových aktivitách oboch strán (spustenie stránky Nejdeme.sk a následne Pojdeme.sk, anonymný šot o adopciách homosexuálmi, list „suseda“ Tomáša Bieleka, ktorý šíril Inštitút Leva XIII., bilbordy s pápežom Františkom aj s nápisom JBM Alianciu za RDN, dobrovoľnícke pôsobenie v uliciach, piesne raperov a pod.).

Výrazne sa stupňoval aj počet textov zameraných na vzťah cirkvi a referenda, pričom sa zdôrazňovalo predovšetkým cirkevné (katolícke) pozadie akcie. Spadali sem aj texty informujúce napr. o pastierskom liste katolíckych biskupov pred referendom, prípadne o staršom pastierskom liste gréckokatolíckeho arcibiskupa Jána Babjaka na túto tému.

V tejto súvislosti možno zároveň upriamiť pozornosť na tému kresťanstva, ktorá sa v druhej polovici skúmaného obdobia (a najmä v poslednom týždni) vyšvihla z okraja záujmu médií medzi kľúčové posolstvá: autori sa zaoberali najmä vzťahom kresťanského náboženstva a homosexuality, prípadne všeobecne základnými zásadami kresťanstva v medziľudských vzťahoch. V menšej miere sa pri tejto príležitosti médiá venovali aj vzťahu cirkvi a spoločnosti (jej miesta v mocenskom usporiadaní a pod.).

Viac-menej konštantný počet (a teda klesajúci podiel) si udržiavali témy rodiny a jej problémov, potrieb, ohrození. Menej textov sa venovalo filozofickým otázkam rodiny a manželstva (záujem o tieto témy tesne pred referendom výrazne stúpol).

Od druhého skúmaného týždňa (teda od 19. 1.) sa s rastúcou tendenciou objavovala téma polarizácie spoločnosti: autori si všímali prehlbovanie napätia, zákopovú vojnou, napäté vzťahy v dôsledku predreferendovej komunikácie.

Výlučne v poslednom skúmanom týždni sa objavila téma referendovej atmosféry, ktorá sa týkala v podstate iba soboty, keď médiá vo veľkom prinášali minireportáže a správy o priebehu hlasovania z rôznych regiónov a kurióznych prostredí (rómske obvody, domovy dôchodcov, nemocnice, rodiská známych osobností a pod.). Podobný status mala téma formálnych záležitostí týkajúcich sa referenda, pretože práve tesne pred hlasovaním, prirodzene, rástol záujem médií o infotexty a iné materiály venované pravidlám, histórii referend u nás a pod.

Úvahy o tom, či Anton Chromík a ostatní členovia Aliancie založia politickú stranu, kulminovali v treťom skúmanom týždni, podobne bol práve tento týždeň najbohatší na správy o prieskumoch verejnej mienky (takmer všetky sa týkali prieskumu agentúry Focus pre denník SME).

O povzbudeniach pápeža Františka Slovákom sa informovalo najmä v druhom týždni, s ozvenou tesne pred referendom. V poslednom týždni sa pozornosť médií obrátila aj na rodovú ideológiu.

Okrem týchto tém s viac než piatimi výskytmi sme zaznamenali ešte ďalších 21 minoritných kategórií. Vyskytlo sa tam napr. prezidentovo stretnutie so zástupcami cirkví a jeho vyjadrenie na tému referenda, vyhlásenie vedcov SAV k referendu, zriadenie infolinky na ministerstve vnútra, vyhlásenie eurosocialistov odsudzujúcich slovenské referendum, skúmanie možných dôsledkov referenda alebo filozofickejšie kategórie morálka, láska, liberalizmus či konzervativizmus.

Argumenty

Pri určovaní argumentačných základov textov sme sa pýtali, na akom zdieľanom presvedčení autor stavia svoje posolstvo, na čo u svojho príjemcu apeluje v nádeji na ideový súzvuk a úspešné dekódovanie posolstva.

Najsilnejšie argumenty sa týkali homosexuality a homosexuálov: vychádzali z presvedčenia, že homosexuálna orientácia aj životný štýl sú prirodzené a nemožno v nich vidieť problém či zlo. Na to nadväzovalo presvedčenie, že homosexuálne orientovaní ľudia sú menšina (podobná napr. etnickej menšine) a že sú v našej spoločnosti utláčaní. Tieto texty sa často odvolávali na ľudské práva a hovorili priamo o porušovaní ľudských práv.

Porovnateľne výrazná bola argumentačná kategória manipulácie, pripisovanej najmä cirkvi, ale aj všeobecnejšie iniciátorom a zástancom referenda (s cirkvou v pozadí). V tejto súvislosti boli časté tvrdenia, že cirkev zavádza, straší, šíri hoaxy, zneužíva svoje postavenie a celé referendum pod zásterkou občianskej iniciatívy de facto organizuje.

Tab. č. 5: Argumentačné kategórie

	1. týždeň		2. týždeň		3. týždeň		4. týždeň		Spolu	
Argument	**Počet**	**Podiel**	**Počet**	**Podiel**	**Počet**	**Podiel**	**Počet**	**Podiel**	**Počet**	**Podiel**
homosexualita je ok	11	31%	17	24%	33	29%	47	25%	108	26%
diskriminácia menšiny	9	25%	16	23%	26	23%	44	23%	95	23%
cirkev manipuluje	7	19%	12	17%	25	22%	39	21%	83	20%

nenávisť	0	0%	13	18%	20	17%	30	16%	63	15%
nepolarizovať	0	0%	11	15%	24	21%	24	13%	59	14%
buďme realisti	7	19%	5	7%	15	13%	17	9%	44	11%
nanucovanie zhora	11	31%	9	13%	7	6%	16	8%	43	10%
rodinu treba chrániť	0	0%	9	13%	10	9%	24	13%	43	10%
elity a médiá manipulujú	8	22%	8	11%	16	14%	10	5%	42	10%
demokracia	0	0%	13	18%	13	11%	16	8%	42	10%
nezaujímavé	1	3%	5	7%	14	12%	16	8%	36	9%
vývoj	4	11%	2	3%	8	7%	20	11%	34	8%
prirodzenosť	5	14%	5	7%	5	4%	17	9%	32	8%
nič nehrozí	3	8%	0	0%	6	5%	20	11%	29	7%
zlá cirkev	0	0%	0	0%	12	10%	15	8%	27	7%
LGBTI aktivizmus	4	11%	5	7%	4	3%	3	2%	16	4%
deti potrebujú M+F	1	3%	1	1%	4	3%	10	5%	16	4%
kresťanstvo je o inom	1	3%	0	0%	0	0%	14	7%	15	4%
diletantizmus zástancov referenda	2	6%	4	6%	3	3%	2	1%	11	3%
rodičia › škola		0%	2	3%	8	7%	0	0%	10	2%
objektivita	3	8%	4	6%	1	1%	0	0%	8	2%
homosexualita nie je ok	1	3%	2	3%	3	3%	1	1%	7	2%
škola › rodičia	2	6%	1	1%	1	1%	2	1%	6	1%
strany by sa mali vyfarbiť	0	0%	0	0%	2	2%	4	2%	6	1%

V druhom týždni sa objavil argument nenávisti (sprevádzajúci najmä texty tematicky zamerané na anonymný propagačný šot o homosexuálnych adopciách), ktorý začal žiť vlastným životom a udržal si silné postavenie. Týkal sa iracionálneho nepriateľstva „normálnych“ voči „iným“, ich vnútornej nezrelosti, predsudkov, strachu, nezvládnutých vlastných problémov, komplexov a pod.

Silný bol aj argument polarizácie, konkrétne presvedčenie o tom, že referendum spoločnosť polarizuje a že je to veľmi negatívny jav, proti ktorému sa treba postaviť. Príznačne to v rozhovore pre Denník N vyjadrila výtvarníčka Lucia Dovičáková, keď citovala Adelu Banášovú: „Dnešná doba potrebuje viac ako pravdu porozumenie.“

Pomenovaním „buďme realisti“ sme označili kategóriu argumentov zameraných na problémy súčasnej rodiny a stojacich na presvedčení, že skutočné problémy rodiny referendum nijako nerieši, že tie sú predovšetkým sociálne a vzťahové a nesúvisia s referendovými otázkami. Preto autori týchto textov spochybňovali heslá o referende „o rodine“ alebo „za rodinu“.

V približne rovnakej miere sa objavoval opačný argument, že rodinu treba v súčasnej civilizačnej dekadencii chrániť a referendum to robí, preto je dôležité sa na ňom zúčastniť.

Názory postavené na argumente označenom „nanucovanie zhora“ sa voči referendu vymedzovali negatívne na základe odporu voči vonkajšiemu zasahovaniu do otázok svedomia a morálky a voči nelegitímnym snahám cirkvi brať na seba úlohu autority.

Na opačnom názorovom póle bol zasa veľmi silný argument odporu voči manipulácii zo strany spoločenských elít a médií, ktoré (postrádajúc legitimitu) tlačia na zmeny morálnych spoločenských nastavení.

Názory v prospech referenda často stáli aj na argumente demokracie, čiže potreby zúčastniť sa na referende z úcty k demokratickému fungovaniu spoločnosti a základnému nástroju demokratického výkonu moci. V tejto časti názorového spektra sa opakoval aj argument prirodzenosti (rešpektu voči norme danej Autoritou, ktorú nemožno beztrestne ignorovať, alebo dokonca meniť); argument LGBTI aktivizmu (menšina neférovo manipuluje väčšinu); potreby mužského a ženského vzoru vo výchove dieťaťa; nadradenosti rodičovských práv nad právami školy (štátu) alebo negatívneho postoja voči homosexualite (nie je výrazom pôvodného Božieho plánu a treba ju niesť ako kríž – nie podporovať a rozvíjať).

Naopak, názory proti referendu sa opierali aj o argument nepotrebnosti hlasovania (nič nerieši, a teda je zbytočné a nezaujímavé); poukazovali na vývoj (stotožnený s pokrokom, protirečiť mu znamená zmýšľať „stredoveko“); vyvracali fámy a hoaxy (spojené najmä so sexuálnou výchovou, ktorá je podľa týchto autorov potrebná a užitočná, takže nič z toho, čím strašia zástancovia referenda, nehrozí); kritizovali cirkev (najmä tesne pred referendom – ako škodlivú inštitúciu, mamonársku, mocichtivú a pokryteckú).

Zdanlivo súvisiaci, ale v podstate odlišný, bol argument „iného kresťanstva“ postavený na presvedčení, že súčasná cirkev sa odklonila od Ježišovho odkazu milosrdenstva, lásky a dialógu. Tento argument sa objavil v poslednom skúmanom týždni a bol naviazaný na tému kresťanstva ako takého, ktorá v tomto období získala pomerne výrazné postavenie. Autori uvažovali o pravom poslaní kresťanstva a videli rozpor medzi slovenskými zástancami referenda a pápežom Františkom. Osemnásti kresťanskí teológovia sa podpísali pod vyhlásenie, v ktorom tvrdili, že „referendum je misijne kontraproduktívne a kompromituje zvesť evanjelia Ježiša Krista v očiach spoločnosti. Poslaním kresťanov je šírenie zvesti, ktorá je ponukou pre každého človeka.“ Štefan Hríb v Týždni kritizoval karikovanie kresťanstva „emočným striptízom a dobre mysleným, no plytkým nadšenectvom“. Agresívnejšie mediálne prejavy apelovali vyslovene na presvedčenie o zadubenosti kresťanov a diletantizme iniciátorov referenda.

Argumentačná kategória objektivity sa týkala diskusií o neodvysielaní reklamných šotov aliancie, resp. gréckokatolíckej liturgie. Poukazovalo sa na nutnosť dať priestor obom stranám (takže keď jedna diskusiu odmietne, nemožno dať priestor ani druhej). Na chvoste zoznamu argumentov s výskytom nad päť textov sa objavilo presvedčenie o potrebe ideovej vyprofilovanosti politických strán (autori kritizovali neochotu Smeru a ďalších strán nedať jasné stanovisko k hlasovaniu v referende). Politológ Grigorij Mesežnikov nazval odporúčania zúčastniť sa, ale bez konkrétneho návodu, ako hlasovať, „vrcholom cynizmu a pokrytectva“.

Okrem týchto sme zaregistrovali ešte ďalších 38 argumentačných kategórií. Napr. tvrdenie, že sexualita nie je podstatná pre šťastie človeka a má byť podriadená rozumu; že inštitút manželstva má byť v prvom rade v službe osobného šťastia jednotlivca; že objektivita nemôže byť modlou; že sa

porušuje náboženská sloboda či sloboda prejavu; že neexistuje právo na dieťa; že na deťoch sa neexperimentuje; že demokracia a štát sú v kríze (demokracia sa zvrháva na populizmus a štát stráca dôveryhodnosť); že cirkev by nemala vlastniť moc a vládnuť; že referendum je dôkazom vyšinutej proruskej geopolitickej orientácie (Martin M. Šimečka nazval kresťanských aktivistov a ostatných účastníkov referenda „Putinovými užitočnými idiotmi"); že referendová diskusia rezignovala na dialóg a hľadanie toho, čo obe strany spája.

Lexika

Ako pomocný nástroj na uchopenie a pochopenie diskurzu sme použili sledovanie expresívnych pomenovaní aktérov a javov súvisiacich s referendom. Vystopovali sme pritom dve základné línie: zápas o pomenovanie referenda (za rodinu alebo proti homosexuálom) a dehonestovanie zástancov referenda.

Komentátori a ďalší autori si uvedomovali, že pomenovanie je dôležité a nesie so sebou podprahovú manipulačnú silu. Preto napr. Peter Schutz v SME zásadne písal o „aliancii – údajne – za rodinu", Martin M. Šimečka písal v Denníku N o referende „o tradičnej rodine" (v úvodzovkách) a Peter Tkačenko v Hospodárskych novinách o „Aliancii za stredovek". Jaroslav Hochel v komentári pre Pravdu nazval referendum „eugenickým experimentom zvaným referendum o rodine: AzR síce vyhlasuje, že bojuje ZA rodinu, v skutočnosti však bojuje PROTI – proti manželstvám osôb rovnakého pohlavia, proti registrovaným partnerstvám, proti adopcii detí rovnakopohlavnými pármi, proti sexuálnej výchove v školách." S pomerne kompromisným pomenovaním referenda prišiel v komentári pre Denník N Konštatnín Čikovský, ktorý ho nazval „referendom proti rozširovaniu práv homosexuálov".

Podobne sa v lexikálnej rovine zápasilo o označenie zástancov referenda, ktorí boli často prekrsťovaní na fanatikov a fundamentalistov. V súvislosti s argumentom nenávisti sa k tomu pridávali nálepky fašizmu a nacizmu, spolu s narážkami na Osvienčim. Odídený katolícky kňaz Miroslav Kocúr prirovnal v ankete pre SME hovorcu aliancie Antona Chromíka k Mariánovi Kotlebovi. Osobitné vášne vzbudila neodvysielaná kázeň gréckokatolíckeho kňaza Rastislava Baku pre národnostné (rusínske) rozhlasové vysielanie RTVS. Peter Javůrek v Pravde nazval kazateľa „rozgurážený farárkom", hovoril o nacistoch a stredoveku. Kňazove často citované slová „Zobuďte sa, zastavte mor treťoho tisicroča. Postavte železnu oponu takej tolerancii a prekručovaňu. Vytlačte totu špinu za hranici štátu" sa dávali do výslovného súvisu s homosexuálmi. Sabína Nagyová v Pravde napr. napísala, že ich kňaz vyslovil „v súvislosti s homosexuálmi" a autor so skratkou -su- v tom istom denníku tvrdil, že dôvodom neodvysielania liturgie boli „nenávistné výroky kňaza namierené proti homosexuálom". Neskôr viaceré médiá uverejnili správu agentúry SITA (resp. priamo vyhlásenie prešovského biskupstva), kde sa dokladuje, že týmito slovami kňaz citoval ruskú matku, ktorej zobrali deti.

Viacerí komentátori adresovali svoje expresíva priamo cirkvi, resp. tým, ktorých považovali za jej vyslancov. V niekoľkých textoch sa skloňoval „náboženský štát" a svoje obavy z prejavov nesprávne pochopeného kresťanstva vyjadrovali autori aj výrazmi „náboženská sekta, teokracia, stredoveká mentalita" alebo „ezoterici, konšpirátori, apokalyptickí sektári" (oba citáty pochádzajú od protestantského teológa Michala Havrana a z jeho webu Jetotak.sk). Peter Javůrek varoval v komentári pre Pravdu pred „novou totalitou". Tento autor bol pri vymýšľaní expresív osobitne plodný, napr. svojimi „manipulátormi", „šíriteľmi lží a fanatikmi", „šarlatánmi" či „chiliastami" očakávajúcimi koniec sveta. Slovenskí biskupi sú podľa neho „odtrhnutí od reality ako tí poslední

hltači konšpiratívnych webov“ a svoje hrozby tvoria v „pokrútenej mysli“. Juraj Droba z SaS v ankete pre SME nazval organizátorov „pochybnou kléroteroristickou organizáciou“, ktorá „sa perfídnym spôsobom pokúša obmedziť ľudské práva jednej z menšín“. „Na tomto zvrátenom stredovekom pohone na čarodejnice“ sa odmietol zúčastniť. Silvester Lavrík zas oživil diskur „propagandistami a insitnými exorcistami“, ktorým pripísal „hysterický strach z inakosti“. Do online rozhovoru Hospodárskych novín s Antonom Chromíkom prenikla aj rétorika sociálnych sietí, keď si hovorca aliancie vyslúžil od čitateľa Alexandra pomenovanie „polointeligentné hovädo“, cirkev bola stotožnená s „pedofilmi“ a všetci zainteresovaní to majú podľa pisateľa „v hlave kompletne vykradnuté“. Odpoveď znela: „Ďakujem za urážky. Pre dobro sa oplatí trpieť.“

Z druhej strany kontroval týmto expresívam napr. kňaz Marián Kuffa. V médiách sa viacnásobne citovala jeho kázeň na omši v Prešove, kde liberalizmus prirovnával k prasačinám, ktorých miesto je v chlieviku. Referendum je podľa neho „palicou na prasnice“. Z listu „suseda“[20] Tomáša Bieleka zasa zľudovel výraz „hajzlíci z mesta“, prípadne „špeciálni sexuálni kamaráti“ či „uletená menšina“. Marek Hrubčo zasa vo svojej eseji publikovanej na Postoyi reagoval na „vnútorne nesúrodý pubertálny hate speech Michala Havrana“, pričom namiesto pojmov socializmus a liberalizmus zaviedol na účely svojho textu jednotný pojem „Havran“. Ten podľa neho „stelesňuje pozoruhodnú vnútorne nekonzistentnú kašu socializmu, liberalizmu a postmodernej rozorvanosti či vykoľajenosti – ktorá je typická pre ideovú výbavu človeka dneška, často s prímesou ezoteriky“. Ako expresívnejšie ladené sme zaznamenali aj pomenovania v komentári Pavla Martinického pre Postoy („dúhoví aktivisti“, „homoaktivisti“) a termín Vladimíra Palka „tyranská kultúra utláčajúca kresťanov“ prezentovaný na tom istom portáli. Podobne sa vyjadril autor mnohých zľudovených bonmotov pápež František, hovoriac o „totalite ideológie“.

Interpretácia a záver

Predložená analýza mediálneho referendového diskurzu ukázala, že referendum zamerané na zachovanie inštitútu manželstva iba pre heterosexuálne páry, na ochranu detí pred adopciami homosexuálnymi pármi a na posilnenie práv rodičov voči škole v prípade morálne ladených problémov sa v spoločenskej debate odrazilo v štyroch základných komunikačných líniách:

1. homosexuálny životný štýl, homosexualita, problémy homosexuálov;
2. cirkev všeobecne a cirkev v našej spoločnosti, kresťanstvo ako také;
3. názorové a hodnotové rozdelenie spoločnosti;
4. rodina, manželstvo, problémy rodín.

V menšinovom postavení sa ocitla ešte téma sexuálnej výchovy.

Tieto línie sú zrejmé z tematickej aj argumentačnej analýzy, keď abstrahujeme od zaoberania sa hodnotovo neutrálnymi alebo nevýraznými záležitosťami, ako referendová kampaň, postoje politikov k referendu, špekulácie o politických ambíciách strojcov referenda a pod. Poradie jednotlivých línií pritom odráža mieru ich prítomnosti vo verejnom diskurze. Jednoznačne najvýraznejšia bola línia homosexuality a homosexuálov, ktorá si uzurpovala približne štvrtinu priestoru. Približne pätinová pozornosť sa venovala cirkvi, približne šestinová rozdeleniu spoločnosti a podobne aj rodine.

[20] Autor listu oslovil svojho čitateľa ako „suseda“, avšak list posielal prostredníctvom Slovenskej pošty do schránok vo viacerých obciach na Slovensku.

Možno teda skonštatovať, že zámer zacieliť pozornosť na rodinu, jej ohrozenie a potrebu ochrany vyšiel iba čiastočne: možno sa o nej hovorilo viac než kedykoľvek predtým, čo organizátori viackrát s uspokojením kvitovali, ale v porovnaní s ostatnými líniami diskurzu ostala na chvoste záujmu. Tento „rodinný“ diskurz sa pritom niesol v dvoch základných tónoch stojacich v opozícii: na jednej strane zaznievalo tvrdenie, že problémy rodiny sú úplne iné (sociálne, vzťahové a pod.), referendum sa ich nijako nedotýka, nerieši ich a rodinám nepomôže – a na druhej strane sa ozývalo, že rodina je dôležitá a zaslúži si ochranu. Tento druhý argument nesie menší emotívny náboj, je abstraktnejší, všeobecnejší, a teda menej príťažlivý a pôsobivý. Na okraji tejto línie diskurzu sa ocitla ešte polemika o nadradenosti a podradenosti práv rodičov a školy/ štátu, pričom jedna strana zastávala vyššie práva rodičov, druhá naopak.

Zvyšok diskurzu bol takpovediac mimo témy. Najvýraznejšia línia homosexuálov a homosexuality, prípadne adopcií v homosexuálnych pároch nadobúdala dve základné (pomerne rovnocenné) argumentačné polohy: schvaľovanie životného štýlu homosexuálov ako prirodzeného a normálneho a volanie po zrovnoprávnení tejto utláčanej menšiny, čiže po spoločenskej akceptácii jej životného štýlu. Druhá strana sa tejto emočne vypätej téme vyhýbala, takže protiargumenty (o tom, že homosexualita a homosexuálny životný štýl nie sú prirodzené a nie je vhodné ich podporovať a rozvíjať) zaznievali len veľmi ojedinele (2 % v rámci argumentačných kategórií).

Ešte väčšmi sa od témy referenda odkláňala tematická a argumentačná línia kresťanstva a cirkvi. V rámci nej sa pozornosť sústredila najmä na silný odpor voči manipulácii zo strany cirkvi, ktorá z pozície nedemokratickej, nelegitímnej autority zasahuje do života spoločnosti, túži po moci, chce ľuďom zhora nanucovať pravidlá morálky, pričom sama zaspala vývoj, nepochopila pokrok a nemá na zreteli dobro človeka. Tieto argumenty viac-menej nemali oponentov, protihlasy zaznievali len veľmi ojedinele.

Silno emotívny charakter diskurzu splodil „nechcené dieťa“ akejsi meta-línie, v ktorej sa diskurz zaoberal sám sebou: vlastným vnútorným napätím a následným rozdelením medzi účastníkmi komunikácie. Táto polarizácia bola vnímaná a interpretovaná jednoznačne negatívne, ako niečo škodlivé a nežiaduce. Zástancom opačných názorov (nie však obojsmerne, ale zástancom pro-referendových názorov zo strany zástancov proti-referendových názorov) bola prisudzovaná nenávisť, fašizujúca mentalita, absencia tolerancie, fundamentalistická výbojnosť. Toto presvedčenie tiež nenašlo oponenta, názory, že rozdelenie je zdravé a nevyhnutné, prakticky vôbec nezaznievali.

Pred tým, ako na základe týchto zistení vyslovíme závery, pozrime sa ešte na kľúčové argumentačné línie zástancov referenda. Boli dve:

1. manipulácia zo strany elít a médií,
2. prirodzenosť.

Abstrahovali sme od už spomenutej línie významu rodiny a potreby chrániť ju. Túto argumentačnú líniu nepovažujeme za podstatnú, pretože jednak (ako sme už uviedli) bola príliš všeobecná a obsahovo prázdna a jednak ju z veľkej časti prezentovali nie ľudia bytostne s referendom spätí (iniciátori, organizátori, nadšenci), ale politici a iné osobnosti, ktorí s referendom nemali veľa spoločného. Argument ochrany rodiny sa teda stal akýmsi vyprázdneným klišé. My sme sa usilovali „vyhmatnúť“ esenciálne (podstatové) argumenty.

Prvým a najpoužívanejším argumentom na strane zástancov referenda bolo odmietanie manipulácie zo strany elít a médií. Tvrdilo sa, že niektoré spoločenské elity s podporou médií nedemokraticky, a teda nelegitímne, bez ohľadu na skutočné presvedčenie a vôľu spoločnosti presadzujú svoje ideologické vízie. Poukazovalo sa na nebezpečenstvo takéhoto konania a vyzývalo sa na aktívny odpor proti nemu. Referendum sa chápalo ako prejav tohto odporu.

Druhý zásadný argument vychádzal z presvedčenia o prirodzenom poriadku vecí, ktorý je garantovaný Bohom (ako jeho pôvodcom) a poznateľný. Chápanie prirodzeného sa z tohto pohľadu odvíjalo od interpretácie Božieho zámeru a stálo v opozícii voči stotožňovaniu prirodzenosti s tým, čo je vrodené, dané, nie slobodne zvolené. Dochádzalo tak napr. k priamemu protikladu v postoji k homosexualite a homosexuálnemu správaniu: odporcovia referenda označovali tieto javy za prirodzené (viď argumentačnú líniu schvaľovania homosexuálneho životného štýlu) a zástancovia referenda ich považovali za neprirodzené (v rozpore s pôvodným Božím poriadkom).

Je teda zrejmé, že kľúčové argumentačné línie oboch strán majú istý spoločný základ (*topos*) a že môžeme pomenovať dva takéto základy:

1. manipuláciu,
2. prirodzenosť.

Obe strany prejavovali silnú nevôľu voči manipulácii. Rôznili sa len v chápaní subjektu manipulácie – jedni z nej vinili cirkev (a širšie propagátorov referenda) a druhí určité spoločenské elity (a médiá). Obe strany považovali subjekt manipulácie za samozvaný, nelegitímny, invazívny.

Zároveň sa obe strany odvolávali na prirodzenosť, ktorú však chápali zásadne odlišne. Jedni ju odvodzovali od Božej autority, druhí taký vzťažný bod nemali a odvolávali sa skôr na „vrodenosť“. Ak je homosexuálne cítenie človeku dané bez ohľadu na jeho vôľu, je prirodzené.[21]

Ukazuje sa teda, že ak by mala referendová diskusia smerovať k podstate, mala by sa týkať toho, kto vlastne manipuluje, a toho, čo je vlastne prirodzené. Obe témy však akoby prekračovali rámec prirodzeného poznania a vyžadovali si vieru: že svet stvoril dobrý Boh a že kľúče zveril svojej cirkvi.

Je zrejmé, že v spoločnosti „bez viery“ sa na toto poznanie nemožno odvolávať a že určitá averzia voči „nelegitímnym“ cirkevným zásahom do spoločenských hodnotových nastavení a voči ich „neosvieteným“ náboženským interpretáciám je nevyhnutná. Referendový diskurz (a napokon aj výsledok referenda, ten je však už mimo témy tohto príspevku) však prekvapivo odhalil, že takéto ne-náboženské videnie sveta je na Slovensku rozšírenejšie, ako by sa azda čakalo. Ak je teda otázka komunikácie v takýchto situáciách predovšetkým otázkou novej evanjelizácie, stalo sa referendum a s ním spojená verejná diskusia mementom.

Literatúra

[21] Táto argumentácia však ešte nie je dopracovaná do dôsledkov a má slabé miesta. Na jedno upozornil napr. Peter Václavík, keď v časopise Týždeň polemizoval s názorom Martina Mojžiša, že „obidve (heterosexuálna a homosexuálna súlož) sú prirodzené. Inak by tu neboli.“ P. Václavík kontroval: „Ale tu sú aj súlož so zvieratami, mŕtvolami, maloletými, ‚grupáky'...“ (VÁCLAVÍK, P.: AD Martin Mojžiš, Ísť či neísť na referendum? Nie. In: Týždeň, 2015/8, ročník XII, s. 15.)

CONTRERAS, D: Coverage of Complex Theoretical Content. The Case of 'Dominus Iesus'. In: Westminster Papers in Communication and Culture, 1/2007, ročník IV, s. 26-46.

CONTRERAS, D: Frame e News Values nell'informazione sulla Chiesa Cattolica. In: MORA, J. M., CONTRERAS, D., CARROGGIO, M. (zost.): Direzione strategica della comunicazione nella Chiesa: nuove sfide, nuove proposte. Roma : EDUSC 2007, s. 121 – 136.

CONTRERAS, D: Il Conclave e l'elezione del Romano Pontefice. Rassegna critica della stampa. In: Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice (zost.): Sede Apostolica Vacante. Eventi e celebrazioni. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana 2007, s. 495 – 513.

ENTMAN, R.: Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. In: Journal of Communication, 1993/4, ročník VIIL, s. 51– 58.

GAZDA, I.: Sociálna náuka cirkvi a jej prezentácia v slovenských printových médiách [dizertačná práca]. Ružomberok : Katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku 2009.

GONZÁLEZ GAITANO, N.: Famiglia e mezzi di comunicazione sociale. In: *Famigliaria*, 4/2009, ročník III, s. 9 – 11.

GONZÁLEZ GAITANO, N.: Lineamenti metodologici per l´esame della rappresentazione delle radici della socialità che hanno origine nella famiglia. In: GONZÁLEZ GAITANO, N. (zost.): Famiglia e Media. Il detto e il non detto. Roma : EDUSC 2008, s. 12. (9 – 33)

GONZÁLEZ GAITANO, N.: Public and published views on the Catholic Church before and after Benedict XVI trip to the US. Paper presented at the invited lecture in Department of Journalism, Faculty of Arts and Letters, Catholic University, March 25 2009, Ruzomberok, Slovakia.

MELICHER, L.: Prezentácia homosexuálnej menšiny v slovenských mienkotvorných denníkoch [diplomová práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku 2012, 76 s.

MILÁN FITERA, J.: *Religión en TV. Argumentación y representación en los documentales de la Rai*. Roma : EDUSC 2009, 412 s.

RÁBARA, P.: Prezentácia náboženských tém v denníku The Times [diplomová práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku 2012, 55 s.

RONČÁKOVÁ, T.: Kauza Bezák v slovenských médiách. In: Universum, 2013/3, ročník XXIII, s. 28 – 31.

RONČÁKOVÁ, T.: Prienik náboženského a publicistického štýlu III. Môže cirkev hovoriť mediálnym jazykom? Praha : Paulínky 2010, 479 s.

SILK, M.: Unsecular Media: Making News of Religion in America. Chicago, Urbana: University of Illinois Press 1995.

STRUHÁRIK, F.: Ako Denník N informoval o referende? Kde urobila redakcia chyby? In: Denník N, 9. 2. 2015, ročník I, dostupné na: https://dennikn.sk/44897/ako-dennik-n-informoval-o-referende-kde-urobila-redakcia-chyby/?ref=hlv.

TRIDENTE, G.: La morte e i funerali di Giovanni Paolo II nella stampa italiana. Analisi qualitativa di un evento mediatico. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana 2009, s. 350.

VÁCLAVÍK, P.: AD Martin Mojžiš, Ísť či neísť na referendum? Nie. In: Týždeň, 2015/8, ročník XII, s. 15.